

DE WEG EN HET KRUIS

Waarom de christelijke iconografie zo op het lijden inzoomt¹

Marc De Kesel

Waarom de christelijke iconografie zo op het lijden inzoomt?

Ja waarom?

Spreekt uit het christendom niet vooral een boodschap van hoop en liefde, van verlossing, van eeuwig leven en hemelse zaligheid? Niet dat al dit positiefs afwezig is in onze eeuwenoude christelijke beeldtraditie, maar al bij al is het er, voorzichtig uitgedrukt, niet in de meerderheid. Centraal staat in elk geval een doodgemartelde, en de beelden die het christendom groot hebben gemaakt, zijn die van martelaren. Zij vullen een schier eindeloze pinacothek van apert sadistische taferelen. En dan is er, wat ons hier samenbrengt, de kruisweg. De kruisweg die Christus is gegaan en in wiens voetspoor christenen zijn gegaan en nog gaan, letterlijk en/of figuurlijk.

Dus inderdaad; waarom zoomt de christelijke iconografie zo op dood, pijn en lijden in? Wat maakt dat de beloftevolle weg die het christendom predikt, een beeldcultuur geeft waarin een marteltuig en een gemartelde centraal staan?

Diego Velázquez, *Gekruisigde Christus*, 1632

---

¹ Lezing voorgedragen tijdens het Minisymposium 'Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal', georganiseerd door het Katholieke Documentatiecentrum en het Titus Brandsma Instituut, ter gelegenheid van het verschijnen van Ignace Schretlen, *Lijden: Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal* (Waanders Uitgevers, Zwolle) en de kick-off van de kunstroute *Walk of Wonder*, Radboud Universiteit, Nijmegen, 03.04.2023

Wie die vraag bij zichzelf toelaat, moet afdalen naar de kern van het christendom, meer bepaald – en dit is de these die ik hier in het kort wil voorleggen – naar een hardnekkige gespletenheid die deze kern niet alleen teistert maar ook aanvuurt, voortjaagt, levenskracht geeft. Die gespletenheid typeren als die tussen “weg” en “kruis” zou de lading niet helemaal dekken, maar die twee termen kunnen ons wel tot gids dienen.

1. Weg

Vooreerst “weg”. Of, beter, “de weg”, want dat was ooit de gangbare naam voor wat men pas later, algemeen, “christendom” is gaan noemen. Een van de oudste christelijke geschriften, een tekst die net niet het Nieuwe Testament heeft gehaald, is de *Didachè*, letterlijk de “leer”, het “onderwijs”. In zijn volle titel: “Het onderwijs van de Heer door de twaalf apostelen aan de volken”. De eerst zin luidt:

Er zijn twee wegen, een van het leven en een van de dood, en er is een groot verschil tussen de twee wegen.

“Weg”, “ὁδος [hodos]” kun je best vertalen met een ‘way of life’. Het was in de eerste eeuw van onze tijdrekening de geijkte naam voor ‘levensfilosofie’. Binnen de ‘markt’ van levensfilosofieën, die toen in het oostelijke bekken van de Middellandse Zee zeer bloeiend was, heeft de christelijke ‘hodos’ zich gestaag een grotere plaats weten te veroveren. Die weg profileert zich als *de* weg, de ware weg, de enig ware weg, de weg van het leven. De andere weg of wegen zijn die van de dood.

Deze “weg van het leven” dient zich als die van de waarheid aan. “Ik ben de weg, de waarheid en het leven”, lezen we in het Johannesevangelie (14: 6). Maar anders dan de andere ‘hodoi’ op deze levensfilosofieënmarkt, haalt de christelijke “hodos” zijn waarheid niet bij de Griekse filosofie. De waarheid van de “weg” die de *Didachè* leert, is van joodse origine. Het is de monotheïstische waarheid.

Dit vraagt veel uitleg, maar ik moet het kort houden. Monotheïsme is te definiëren als de introductie van “waarheid” in wat wij religie noemen. God is waar, en daarom is er maar één God. En die God heeft zijn waarheid geopenbaard. Aanvankelijk aan één volk, Israël. Als dit volk de ware weg naar God volgt – dit wil zeggen Zijn Wet onderhoudt – dan zal de mens van

zijn tekorten verlost worden – tekorten veroorzaakt omdat hij sinds Adam de ware God afvallig is geworden. Volgt hij de weg van de Wet, dan zal hij het ‘Beloofde Land’ in praktijk brengen, dit wil zeggen een samenleving neerzetten waar recht gedaan wordt aan de rechteloze – want dat is wat “rechtvaardigheid”, “in rechte leven met God”, betekent.

En toen die joodse mens er niet in slaagde die Wet naar behoren na te volgen, ontstond het idee dat God zelf zou tussenkomen, dat Hij – of een van de Zijnen – het tekort van de mens op zich zou nemen en de mens terug in rechte zou brengen met God. Men verwachtte met andere woorden de Messias.

De “weg” waarover de Didachè het heeft, de christelijke “hodos”, verkondigt dat de messiaanse verwachting is ingelost, dat de komst van de Messias een feit is, en wel in Jezus Christus. In hem heeft God – niet alleen de jood, maar, zoals Paulus tegen heug en meug heeft verdedigd – de universele mensheid verlost van alle tekort: van zonde, eindigheid en dood. In Christus is God gestorven, maar heeft God zodoende de dood omgebracht en het leven hersteld in zijn volle waarheid, in een leven dat alleen nog leven is en geen dood meer kent.

Ziehier dus de “weg van het leven” waarover de Didachè het heeft: wie zich bekent tot Christus, zal niet sterven, maar eeuwig leven. Wanneer? Nu al. Zij het in principe. Want Christus heeft de dood wel overwonnen, hij is wel degelijk verrezen, zo bevestigen tal van getuigenissen. Maar kort na zijn verrijzenis is hij ‘even’ teruggegaan naar de Vader, en sinds die Hemelvaart is het wachten op zijn wederkomst, want dan zal hij zijn verlossingswerk universeel en voor altijd afmaken. Dan zal hij, in wat het Laatste Oordeel heet, voorgoed leven van dood scheiden, en de levenden die zich tot de waarheid bekennen zullen dan eeuwig blijven leven en de doden, eens opgewekt, zullen, wanneer ook die zich tot Christus hebben bekend, het eeuwig leven binnenwandelen.

Maar wat nu dan? Wat staat de mensen van “de weg” nu te doen? Ze mogen dan *in principe* van tekort, dood en zonde zijn verlost, zij bevinden zich nog wel in een wereld waar al die euvels welig tieren. Ziehier dan wat hen te doen staat: getuigen - getuigen van hun principe, van het feit dat ze in principe leven, dat ze in principe nu al leven in een wereld waar tekort, zonde en dood niet langer bestaan.

En getuigen doen ze via hun leer, hun onderwijs, hun Didachè. En via de Blijde Boodschap die ze wereldwijd uitdragen. En via hun manier van

samenleven, een manier die het messiaanse ideaal van het Beloofde Land in praktijk brengt, een samenleven in volmaakte vrede, waar niemand iets tekort heeft en iedereen alles in gemeenschap bezit.

2. Kruis

Waar is nu het getuigenis het duidelijkst? Daar waar dit getuigenis rechtstreeks oog in oog met dood en tekort wordt geuit. Daar kan de christen het best getuigen niet door dood en tekort te zijn getekend. Vandaar het centrale belang van de *vervolgingen* tijdens het vormingsproces van het christendom. Zij bieden de christen de kans op de meest radicale manier van de “weg van het leven” te getuigen. Bedreigd met het doodsvonnis en al snel staande in een joelende arena oog in oog met de leeuwen die dat vonnis gaan voltrekken, kan hij voor die menigte getuigen dat hij niet langer leeft in de wereld waar het publiek in leeft en waar het denkt dat ook hij nog leeft: een wereld die door dood en lijden is getekend. De pijn en de dood waarmee men hem belaagt, beantwoordt hij met “alleluja”. Midden in het rijk van de dood, getuigt hij zingend van het leven waarin hij sinds zijn doop al leeft en die alleen maar leven is, eeuwig leven, leven niet langer door eindigheid en tekort ontsierd.

Pas nu kunnen we begrijpen dat “de weg” die van “het kruis” is. Het kruis, zeker voor mensen uit de eerste eeuwen, is het vreselijkste wat bestaat, zo vreselijk zelfs dat daarvan in de nochtans overvloedige Romeinse beeldcultuur geen enkele afbeelding teruggevonden is. Tenzij in de christelijke beeldcultuur. Precies omdat het kruis het teken bij uitstek van pijn en dood is, ziet de christen daarin datgene waarvan Christus ons verlost heeft.

De gespletenheid in de kern van het christendom waarover ik het had, betreft deze blik. Terwijl de christen naar dood, pijn en ellende kijkt, ziet hij precies het tegenovergestelde: het leven dat van dit alles is verlost en eeuwig en gelukkig is.

Voor wie de christelijke ‘hodos’ volgt, is die gespleten blik de ‘motor’ die hem of haar op die “weg” aanvuurt, voortjaagt. De weg die hij of zij gaat is er een van *getuigen*, maar dan wel van wat alsnog pijnlijk afwezig is en alle schijn heeft ook voor altijd afwezig te zullen blijven, met name een leven dat niet door eindigheid, tekort en ellende is getekend.

Hier kiest de christelijke “weg” voor de “weg van het kruis”. Het is wat je een radicale ‘vlucht vooruit’ kunt noemen: rücksichtslos inzoomen op dood, pijn en lijden om precies op die manier ervan te getuigen dat die eigenlijk niet bestaan, dat die niet het echte, ware bestaan zijn en dat door hen heen een leven wenkt dat wel echt en waar is, een leven niet door onze *condition humaine* belaagd, een eeuwig leven.

3. Liefde

Het christendom is een “hodos”, een “weg”. Het is “de weg van het kruis” of, wat op hetzelfde neerkomt, “de weg van de liefde”.

Hoezo? Komt dat op hetzelfde neer?

Ook dit vraagt om meer uitleg dan hier mogelijk is. Maar feit is dat de liefde die de christen God toedraagt door dezelfde gespletenheid of dubbelheid is getekend. Meerdere facetten van de christelijke cultuur geven daarvan blijk, maar in de mystieke traditie is dit misschien wel het duidelijkst. Tenslotte bestaat de hoofdmoot van die traditie uit liefdesmystiek, of zoals het heet: bruidsmystiek of minnemystiek. De mysticus houdt van God en waagt zich op een steevast lang liefdespad waarbij, in de liefdespijn die zich onvermijdelijk manifesteert, pijn akelig vaak de overhand neemt. Lees bij de mystiekers de passages over hun mystieke nacht er maar op na.

Nu is liefde – en daarmee bedoel ik het liefdesverlangen, het hunkeren naar de geliefde – sowieso nooit zonder pijn. Een pagina uit een emblemataboek van Otto Venius uit 1608 illustreert dit raak. We zien er een minnaar, wiens hart letterlijk wordt getroffen door een overvloed aan liefdespijlen. Hier gaat het echter om ‘gewone’, erotische liefde, niet om devote liefde voor de goddelijke Bruidegom. Maar ook die liefde is daarom niet minder brandend, hunkerend en in die zin erotisch van aard. Laat ik dit, bij wijze van afsluiting, illustreren met een

Otto Venius, *Tellorum silva pectus*, uit: *Amorum Emblemata*, 1608

prent van een jongere tijdgenoot van Otto Venius, Dirck de Bray, getiteld “Zweetdoek van Veronica”. Het thema, de *vera icon*, is bekend, en is hier blijkbaar bedoeld om te worden gebruikt in een devotionele liefdescontext. De toeschouwer wordt in de positie van de minnaar Gods geplaatst en neemt de woorden in de mond die hij kent uit het Hooglied (5: 10):

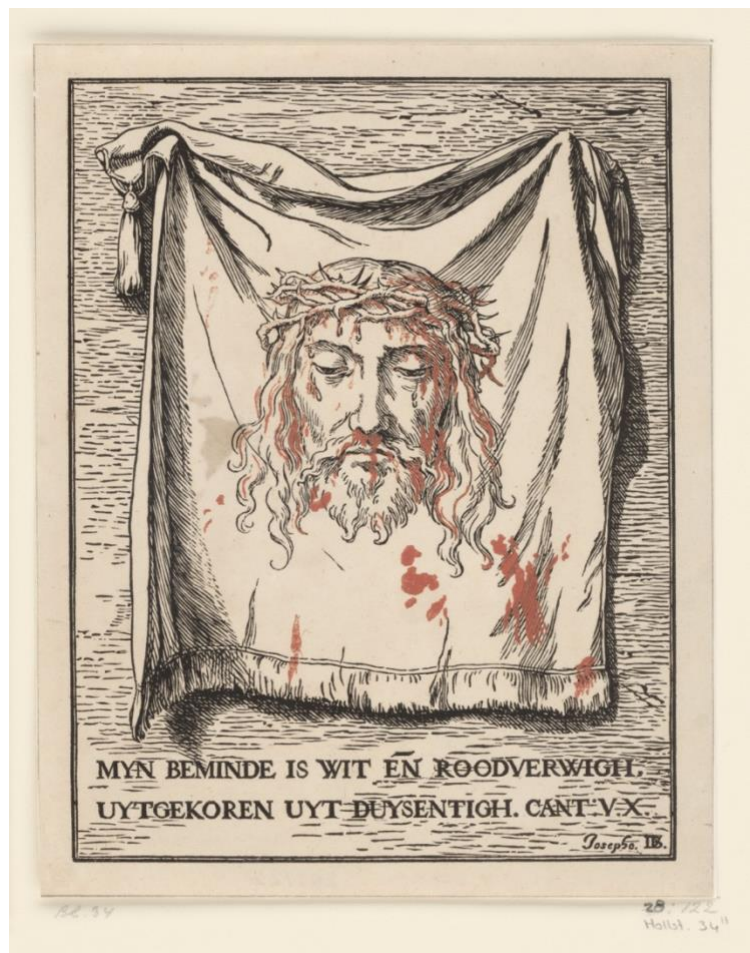
Myn beminde is wit en roodverwigh,
Uytgekoren uyt duysentigh.

Of, in moderne vertaling (Willebrordvertaling 1975)

Mijn lief is blank en blozend,
onder tienduizend anderen is hij te herkennen.

In het Hooglied is “mijn lief” gewoon “mijn lief”. Maar sinds de derde eeuw – meer bepaald sinds Origenes – leest de christen dit “lief” als God en drukt het hele Hooglied op de meest pregnante wijze de liefdesrelatie uit die de menselijke ziel aan God bindt.

En hoe verschijnt “mijn” goddelijk “lief” hier? Als “wit en roodverwigh, / Uytgekoren uyt duysentigh”. Dit is althans wat we *lezen* op de prent. En de afbeelding toont inderdaad ook iets “roodverwigh”, maar daar houdt de vergelijking op. Het rood dat we zien is het rood van bloed, bloed afkomstig van de martelpraktijken die op het lichaam van ons “lief” zijn botgevierd. Jawel, de met doornen

Dirck de Bray (naar Joseph de Bray), *Zweetdoek van Veronica*, ca 1670

gekroonde, bloedende, gemartelde die we zien, is ons “lief”, is God, is diegene naar wie onze liefdeshunkering uitgaat, en is daarom “blank en blozend”, uniek en in schoonheid uitstekend boven “tienduizenden anderen”

Het boek van Ignace Schretlen dat hier centraal staat, maakt een promenade doorheen een bos aan moderne kunstwerken die zich met de

Dan Flavin, *Icon VII (Via Crucis)*, 1962-1964

kruisweg inlaten. Sommige vatten de hele weg in één beeld. Zo vermeldt Schretlen het monochroom van Dan Flavin, *Icon VII (Via Crucis)*. Wie in het neonlicht van dit werk staat, kan het best de hier besproken prent van Dirck de Bray even in zijn blik inschuiven. Misschien wordt het zwart van Flavins monochroom dan iets leesbaarder.

Samengevat is de “weg van het kruis” de “liefde”, de liefde tot God, tot diegene die ons van dood, pijn en lijden verlost. En waar laat die liefde zich het helderst zien, waar getuigt ze het ondubbelzinnigst van de waarheid waarvoor ze staat? Daar waar ze oog in oog staat met een God die door dood, pijn en lijden letterlijk in het gelaat is

verminkt. En van dit gelaat getuigt de devote minnaar of minnares dat het de schoonheid zelve is, lees dat hij of zij getuigt van een wereld waar alle pijn en tekort is opgeheven en waar alle verlangen naar volmaaktheid is bevredigd.

Ik heb het hier enkel over de typische gespletenheid van de christelijke beeldcultuur gehad. Denk niet dat die gespletenheid in onze post-christelijke tijden niet langer van tel is. Puur formeel blijft die nog steeds de kern – en dus de motor – van onze beeldcultuur uitmaken, en dit in een waaier aan vaak niet makkelijk te detecteren vormen. Maar dit gaat het bestek van deze korte lezing te buiten.

Rest mij jullie alvast welkom te heten in wat je gerust het embleem van de christelijke kunst kunt noemen. Welkom dus op “de weg van het kruis”.